

Ilmar Enoki „Kevadkülvi kampaania ja kollektiviseerimine“ oma aja dokumendina

Jüri Viikberg*

Mis märkmed need on

Üheksa-aastase Ilmar Enoki koolivihik jätab esmapilgul mulje, nagu oleks koolipoiss harjutanud kirjutamist sulepea ja tindiga (aga rohkem küll pliiatsiga) ja teinud märkmeid kevadisest külvitööst kodukülas Džurtšis 1930. aasta algul (16. jaanuarist 17. aprillini). Märkmetele lisanduvad mõned kirjatehnikaharjutused ning aritmeetikaülesanded. Lähem tutvumine vihikuga paneb siiski arvama, et tegu pole ei hariliku koolivihiku ega algkooliõpilasele iseloomuliku tekstiga.

Lühikesed sissekanded fikseerivad külvikampaania kulgu seemnevilja varumisest ja kevadkülvi algusest (15. märtsil) kuni külvitöö jõudsa edenemiseni. Kuid need pole kiretud märkmed, vaid laetud ideoloogilisest pingest. Võõristav on lugeda, kuidas üheksa-aastane koolipoiss valutab südant partei ja valitsuse viie aasta plaanide täitmise pärast, tunneb kahjurõõmu kulakuperede väljasaatmisest (*las katsuvad, kuidas elu maitseb kaugel põhjamaal*) või õigustab sõjakat ateismi. Näpuganäitavalt loetakse üles pered, kes kollektiviseerimist ei poolda. Vägisi jääb mulje, et tegu pole neutraalsete ülestähendustega ega ole neid tehtud ka headel eesmärkidel (nt. kunagi tulevikus ajaloolastele kasutamiseks).

Ometi on ilmselgelt tegu koolitööga. See pole küll õpilase iseseisev kodutöö, vaid sündinud nähtavasti pikemas koostöös õpetajaga. Võimalik, et tekst on (kohati) ka õpetaja dikteeritud, sest oleks raske uskuda, nagu pärineksid ideoloogiliselt laetud laused algkooliõpilaselt. Niisuguseid lauseid ja vulgaarseid väljendeid olid pilgeni täis küll tollased partei häälekandjad, eestikeelsed ajalehed Edasi ja Siberi Teataja sealhulgas.

Leidub märke, et õpetaja on Ilmari sissekanded üle vaadanud. Eelviimasel leheküljel (13 mart.) näiteks on sinise pliiatsiga osutatud kolmele veale ja Ilmar on need ära parandanud: *Lõigab > Lõikab, Lap > Lapp, Likmed > Liikmed*. Sinise pliiatsiga on leheküljele peale kirjutatud ka lühend уд. (s. t. rahuldav). Niisuguseid siniseid-punaseid уд-lühendeid on kokku 12, millest küll kaks (24. veebruaril ja lõpuleheküljel) näikse olevat kirjutatud Ilmar ise. Õpetaja pidev ligiõlek ja kontroll kinnitavad arvamust, et kirjapanekud ei sündinud Ilmari enese initsiatiivil. Kas nendel märkmetel võis olla konkreetne tagamõte või eesmärk – päästa tollases hirmuühiskonnas näiteks kooliõpetaja või perekond Enok represseerimisest –, võime praegu ainult oletada.

Märkmete keelest ja vormistusest

Ilmar Enoki kirjapanekuis avaldub tollaegne Krimmi eestlaste (kõne)keel. Siin ilmneb põhjaeestlastest asunike murdekeele jooni (nt. *odre* 'otrasid', *suiwili* 'suvevili', *ehitakse* 'ehitatakse', *traktorid* 'traktoreid') ja tsaariaegset eesti kirjakeelt (nt. *tähtjas* 'tähtis', *nõuu* 'nõu',

* Jüri Viikberg (1953), PhD, vanemleksikograaf, Eesti Keele Instituut, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn, ja Tallinna Ülikool, emeriitdotsent, Humanitaarteaduste Instituut, Narva mnt. 29, 10120 Tallinn, jyri.viikberg@eki.ee

w-täht v asemel), siin on vene keelest pärit uudislaene, nt. *naloog* 'riigimaks', *raioon*, *kolhos*, *kolhosnikud*, mis olid tollal Kodu-Eestis veel tundmatud mõisted. Leidub ka enamlaste spetsiifilist keelekasutust, nt. *seemnewilja warjamine*, *kulakline element*, *kulakute likwideerimine*, *wäljamaa bursuid*. Kirjapandud tekst on üldiselt arusaadav, olgugi algkooliõpilase kirjaoskus veel vilumatu ja ortograafia ebakindel. Džurtši külakoolis toimus õppetöö üldiselt vene keeles, eesti keel oli omaette õppeaine.

Tekstis torkab silma küllaltki palju tähe- ja märgivigu: nt. suurtäht väiketähe asemel (*wili Sugugi ei Kaswanud*; *seda Käsku peavad Kõik täitma*), m-täht n-i asemel (*ehitusplaamist*), l-täht b või t asemel (*waja lähel 'läheb', holused 'hobused', rallad 'rattad'*), s-täht r-i asemel (*hektas 'hektar'*), u-täht ü asemel (*täis Kulwatud, uksikmajapidamisetel*), a-täht ä asemel (*täis 'täis'*), a-täht o asemel (*perekandadele*). Punkte ja komasid on pandud üsna juhuslikult. Kõik sellised apsud on tekstis jäetud korrigeerimata. Kui aga mingi täht (või ka sõna) on vahet ära jäänud, siis on see lisatud nurksulgudes, nt. *põll[u]töö riistu*, *kokku[k]ogutud*, *murets[e] ma*. Vene keeles kirjutatule on lisatud eesti tõlge.

Krimmi eestlased enne ja pärast 1930. aastat

Ilmar Enoki vihikupublikatsiooni taustaks

Eellugu

Džurtši küla rajasid Järvamaalt (Ambla, Järva-Jaani ja Järva-Madise kihelkonnast) välja rännanud talupojad 1863. aastal. Asunduse krunt oli siis juba välja mõõdetud (1451 tiinu) ja iga pere sai riigilt laenu: 100 rubla hoonete ehitamiseks ning aastavilja. Krimmitarlastest maha jäänud savionnide asemele ehitati 15–20 aastaga üles uus küla, eluhooneteks said korralikud kivimajad. 1900. aastaks, kui Džurtšist oli saanud kõige perekam eesti asundus Krimmis, elas seal 240 inimest. Külas oli vallamaja ja oma külavalitsus, luteriusu kirik ja 4-aastane kirikukool. Kösterkoolmeister (tollal Hans Mägi) juhatas ka kohalikku laulukoori. Kiriku ja kooli kaudu oli Džurtšiga seotud lähedal paiknev tütarküla Kijat Orka u. 80 asunikuga.¹

1904. aastal oli Džurtši küla Eduard Vilde meelet nagu mõni kodumaa alev. Seal oli kaks kauplust ja 1901. aastast uus avar koolimaja. Asundusse oli tellitud 29 eesti ajalehte.² Edenes ühistegevus, mis viis laenu- ja hoiuühisuse moodustamiseni (1913), 1917. aastaks oli loodud külaselts Vabadus. August Nigoli sõnul olid Venemaa eestlaste seas just Krimmi asundused kõige jõukamad, mõnel sealsel eestlasel oli koguni oma automobiil. Asundustes rõõmustasid silma ilusad talud, rohked puud, lahke ja sõbralik rahvas. „Puhas Eesti keel kõlab igäihe suus, kui mõned kohalikud laensõnad maha arwata, igas talus leiad Eesti ajalehe, wäga mitmes talus klaweri – unustad koguni ära, et wõõrsil, kuskil kaugel kodumaalt ära oled.“³

Esimeseks maailmasõjaks oli Krimmi eestlaste elujärg saavutanud oma majandusliku ja kultuurilise kõrgtaseme. Enamik asundusi olid tähistanud 50. aastapäeva, 15.–16. mail 1914 peeti Sõrt-Karaktšoras Krimmi eestlaste laulupidu, kus osales ka hulk külalisi kodumaalt (sh. A. Jürgenstein, G. E. Luiga, K. Kider).⁴

¹ J. Viikberg. Eestlaste väljarändamine Krimmi. – Krimmi kogumik. Konverentsi „140 aastat eestlust Krimmis“ ettekanded (09.–10.09.2001). Koostanud ja toimetanud J. Viikberg. Eesti TA Emakeele Selts. Eesti keelenõukogu. Tallinn, 2002, lk. 30–31.

² E. Vilde. Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks. – Teosed. Reisikirjad. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1956, lk. 353–357.

³ A. Nigol. Eesti asundused ja asupaigad Venemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundma-õppimise Toimekonna toimetised 1. Tartu: Postimees, 1918, lk. 62–63.

⁴ Krimmi Eesti asundustepäev. – Päevaleht, 22.05.1914, nr. 114, lk. 1.

Aastad 1918–1939

Esimese maailmasõja lõpp ei toonud Venemaale veel rahu, sest enamlaste riigipööre (1917) käivitas kodusõja puna- ja valgekaartlaste vahel (1917–1920). Nõukogude võim kehtestati Krimmis lõplikult alles 1920. aasta novembris, kui Punaarmee oli saanud jagu Lõuna-Venemaa relvajõududest ning kindralid Anton Denikin ja Peter von Wrangel olid taandunud välismaale.⁵

Krimmi eestlasi (2367 inimest 1921. aastal) oli Venemaa kodusõda puudutanud suhteliselt vähe, kuid võimuvahetustega kaasnesid asundustes riisumised, rekvireerimised, piirangud ja keelud.⁶ 1921. aastal jõudis Krimmi sõjakommunismiks nimetatud majanduspoliitika, kui sõja-järgses majanduslaoses kehtestati hulk tasuta teenuseid (nt. linnatransport, teater, korterid). Tööstusettevõtted riigistati ja kehtestati üldine töökohustus. Talupojad pidid sundkorras loovutama riigile vilja ülejäägid, mida nad valitsuse arvates ei vajanud.⁷

1921. aastal jõudis Krimmi ka uus majanduspoliitika (NEP = новая экономическая политика), mis lubas eraomandit ja asendas talupoegade toiduainete loovutamise kohustuse kindlaks määratud maksuga. See mõjus „nagu õhuakna avamine lämbunud ruumis“⁸ ja taastas inimeste ettevõtlikkuse. Nende mõõnduste kõrval hakkas aga Nõukogude võim seda enam kehtestama end ideoloogilises sfääris. Löögi alla sattusid vaimulikud ja usuelu, hakati sulgema kirikuid ja palvemaju. Samruki ja Sört-Karaktšora kirikud suleti 1922. aastal, teenistusi jätkati mõne asuniku ruumikamas kodus. 1929. aastal võeti Samruki kiriku kell alla põhjendusega, et „kellahelin rikub laiade ateistlike rahvamasside õigust teenitud puhkeajale“⁹. Džurtši küla kirikuhoone jäeti esialgu koguduse kasutusse (1922. aastal oli seal 165 liiget), ent suleti 1931. aastal¹⁰ ja sellest sai punanurk, s. t. poliitklubi. 1930. aastail tegutses ümberehitatud hoones kauplus, kuni taganevad punaväelased selle 1941. aasta sügisel (teiste hoonete seas) maha põletasid.¹¹

1925. aastal moodustatud sõjakate ateistide ühingu tegevusel pandi põlu alla kirikukalendri tähtpäevad (sh. eestlaste jõulud ja lihavõtted) ja koguni vene sõна воскресенье (s. t. pühapäev) kui ristiusule vihjav nimetus, kodanlikeks iganditeks tunnistati abielu ja abielusõrmused. Ent riigivõimu tähelepanelik järelevalve ei piirdunud usuküsimustega. 1922. aastal loodi Ukrainas NKVD juurde rahvusvähemuste osakond, mille ülesandeks sai „võitlus antisovetlike ja kontrrevolutsiooniliste ilmingutega rahvusvähemuste seas“¹².

Kui NEP-i abil hakkasid ettevõtlikumad inimesed juba jalgu alla saama, järgnes uus pöördpunkt riigi poliitikas – edukaimad tootjad jäeti 1926. aastal valimisõigusest ilma, mis tähendas seda, et nad arvati ekspluataatorliku klassi hulka ja isoleeriti poliitilisest elust. Nad kaotasid õiguse töötada riigiameteis, nad jäeti ilma toidukaartidest, töötü abirahast ja

⁵ O. Laamann. Mälestused Krimmist. Toronto: Estoprint, 1981, lk. 96–102.

⁶ H. Allik. Õpetajad eesti asundustes 1861–1920. – Krimmi kogumik III. Koostanud H. Allik, L. Nikiforova, M. Nikolska, T. Tender. Toimetanud H. Allik ja T. Tender. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeerium. Tartu, 2011, lk. 109; O. Laamann. Mälestused Krimmist, lk. 91–94.

⁷ E. Laaman. Nõukogude Vene ja kommunismi teostuskatseid a. 1917–1934. – Elav Teadus 38. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1935, lk. 13; R. Raag. Välis-Eesti 100 aastat. Toimetaja J. Viikberg. Tallinn: Post Factum, 2018, lk. 97–98.

⁸ E. Laaman. Nõukogude Vene ja kommunismi teostuskatseid a. 1917–1934, lk. 15.

⁹ L. Sal´man. Èstonskoe poselenie Beregovoe. Eesti asula Samruk. Simferopol´, 2017, lk. 47: колокольный звон нарушает право широких атеистических масс городов и деревень на заслуженный отдых.

¹⁰ GAARK = Gosudarstvennyj Arxiv v Avtonomnyj Respublike Krym, f. P663, n. 10, s. 1681. Andmed Leongard Salmanilt (kirjas autorile 06.01.2010).

¹¹ Andmed Leongard Salmanilt (kirjas autorile 06.01.2010).

¹² G. Kondratjuk. Eestikeelse hariduse areng XIX sajandi lõpust XX sajandi esimese veerandini. – Krimmi kogumik II. Konverentsi „Eestlased XIX–XXI sajandil Krimmis“ ettekanded (9.–10. septembril 2004 Simferopolis). Koostanud ja toimetanud T. Tender ja L. Viitol. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi keeletalitus. Eduard Vilde muuseum. Tallinn–Tartu, 2005, lk. 209.

pensionist. Aastail 1926–1936 jäeti Krimmis valimisõigusest ilma 100 000 inimest, sh. 500 eestlast.¹³ Need olid inimesed, kes hiljem „tehti kulakuks“, siis nad „visati oma majast välja“ ja nende vara konfiskeeriti. Riigi salakaval ja julm poliitika ehmatas inimesed päris ära. Kui näiteks Utškuju-Tärhani küla puhul võis ilmned kahtlusi, et sealne rahvas elab liiga hästi, jätsid paljud pered väljasaatmise hirmus oma koduküla maha ja rajasid 1926. aastal Linda küla (hilisem Novoestonija).

1920. aastate lõpus asusid võimukandjad taludest ühistuid moodustama, viies aastail 1929–1933 läbi põllumajanduse kollektiviseerimise. Et tõrkuvaid talunikke tagant sundida, kehtestati neile 1929. aastal rängad riiginormid. 1930. aastal hakati kollektiviseerimisega seoses moodustama kolhoose, mis ei loodud paraku majanduslikult ratsionaalsete plaanide järgi, vaid „uue kodusõja loodusjõulise plahvatusena“¹⁴. Et loodavad riigimajandid saaksid vajalikku algkapitali, tuli tublisid talupoegi sildistada kulaku ehk külakurnaja nimega, saata nad külast välja (nt. Põhja-Uuralisse või Siberisse) ja nende vara konfiskeerida. Eeltöid oli selleks tehtud plaanipäraselt juba varem, nt. 1926. aastal, kui inimesi jagati valimisõiguslikeks ja -õigusetuteks.¹⁵

1930. aasta märtsikuus aeti Krimmis kulakud juba tegelikult kodust välja, Džurtši külas toimus see 22. märtsil (nagu on lugeda Ilmari märkmeist). Niisuguste julmade aktsioonidega hirmutati rahvas surmani ära ning õitsva sotsialismi ülesehitamine võis jätkuda. Üha suurenes kommunistliku ideoloogia surve, nagu ka võitlus kujuteldavate poliitiliste vastastega. 1934. aastal kadus eesti keel Krimmi eesti koolidest, 1937. aastal arreteeriti suur osa meesterahvaid (kui välisriigi spioonid) ja lasti lihtsalt maha.¹⁶ Need olid koletud veretööd, mille sooritajad on pääsenud kohtumõistmisest ning kellele tänulik Nõukogude võim jagas heldelt pagunitärne ja autasusid. Pole siis ime, et õitsvad eesti asundused on Krimmis närbunud ja eestlaste arv kokku sulanud. Džurtši külla (aastast 1944 Pervomaiskoje) oli 1960. aastateks jäänud elama veel kaheksa eestlast, kõik vanad naised.¹⁷

Rahvaloenduste andmeil elas Krimmis 1926. aastal 2084 eestlast, 1939. aastal oli neid 1900, 1959. aastal 1228 ja 2001. aastal 674 eestlast, sh 62 Sevastopolis ja 612 mujal. Kodukeelena kasutas eesti keelt 88 inimest (612-st), ülejäänud olid läinud üle vene keelele.¹⁸ Kui eestlaste arvu vähenemine 1926. ja 1939. aasta loenduste vahel osutab punaterrori ohvritele, siis Teise ilmasõja järgsel perioodil on vähenemise põhjuseks eeskätt paljude Krimmi eestlaste ümberasumine Eestisse.

¹³ N. Ševtsova. Kahekümnendate aastate poliitilised repressioonid ja Krimmi eestlaste saatuse. – Krimmi kogumik II. Konverentsi „Eestlased XIX–XXI sajandil Krimmis“ ettekanded (9.–10. septembril 2004 Simferopolis), lk. 257–258.

¹⁴ E. Laaman. Nõukogude Vene ja kommunismi teostuskatseid a. 1917–1934, lk. 53.

¹⁵ G. Lukas. Krimmi mälestused. Toimetajad S. Endre, P. Pääsuke. Projektijuht T. Toomet. Krimmi Eestlaste Selts. Tallinn: Kirjastus SE&JS, 2011, lk. 88–89.

¹⁶ D. Omel'čuk. Repressii portiv' èstonskogo naselenija Kryma (20–30-e gody XXveka. – Èstonscy v Krymu. Očerki istorii i kul'tury. Sost. E. Ladoga, J. Laptev, M. Nikol'ska. Simferopol': DIAJPI, 2008, lk. 104–108.

¹⁷ L. Uuend. Krimmi eestlaste elust. – Eestlaste unistuste ja mälestuste Krimm. Mälestusi, lk. 80.

¹⁸ J. Viikberg. Eestlased ja eesti keel Venemaal. – Eestlased ja eesti keel välismaal. Koostanud ja toimetanud K. Praakli ja J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010, lk. 521; O. Kurs. Eestlased Krimmis teiste rahvusrühmade taustal. – Krimmi kogumik II. Konverentsi „Eestlased XIX–XXI sajandil Krimmis“ ettekanded (9.–10. septembril 2004 Simferopolis). Koostanud ja toimetanud T. Tender ja L. Viitol. Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi keeletalitus. Eduard Vilde muuseum. Tallinn–Tartu, 2005, lk. 311.

*Vahemärkusena. Kõik need punased kadalipu-aastad sõjakommunismist kuni Teise maailmasõjani laastasid niisama valusalt-julmalt ka kõiki teisi eesti asundusi NSV Liidus. Lähemalt vt. nt. M. Mikkor. 1930. aastad Kaukaasias „Edasi“ kolhoosis põllumehe silme läbi ja ajalehe „Edasi“ veergudel I–V. – Tuna 2005, nr. 2, lk. 68–82; nr. 3, lk. 55–74; nr. 4, lk. 82–93; 2006, nr. 1, lk. 88–102; nr. 2, lk. 74–94; H. Sabbo. Håving. Tallinn: Olion, 1990; E. Ström, A.-M. Jõesaar. Eesti-Haginsk. Küla: inimesed, saatused, Paide, 2000. Krimmi sakslaste saatuse kohta vt. D. Omel'čuk. Poliiticeskij terror i nemeckoe naselenie Kryma (1930-e gg.). – Nemcy v Krymu. Deutsche auf der Krim. Očerki istorii i kul'tury. Sostavitel' J. Laptev. Simferopol': Tavrija-Pljus, lk. 94–101.